

A megúszhatatlan éjszaka. Bogdan Suceavă Noaptea când cineva a murit pentru tine (Éjszaka meghalt valaki érted) c. regényéről

[Látó, 2012. július]

Meglepő, de talán érthető is az az óvatos tartózkodás, amellyel a kortárs román próza az 1989-es forradalmat kezeli. Mintha az írók óvakodnának a decemberi eseményeket regénybe, elbeszélésbe történő feldolgozásától. A kommunizmus különböző korszakairól, de a 90-es évekről, az „átmeneti korszakról” is számos munka született az utóbbi két évtized során, ezek hol realista megközelítésben, hol a román irodalomban mindig is erős fantasztikumra alapozva jelenítik meg az abszurd hangnemet valóban mintegy megkívánó időszakot.

Valószínűleg maga a téma is elriasztja az írókat, azoknak a decemberi napoknak hétköznapi logikát felrúgó, megannyi hősie és gyalázatos eseményét minden bizonnyal nehéz kihívás lehet úgy átültetni a fikció területére, hogy az írás ne súrolja a giccs határát, hogy ne csússzon át a kalandos, moralizáló vagy éppen melodramatikus „könnyű irodalom” vakvágányára. Talán nemcsak a kortárs próza adós ezen a téren, a társadalmi közbeszédben sem zajlott le kellőképpen a „kibeszélés” folyamata, holott számos fontos könyv jelent meg, amelyek éppen ezt a folyamatot próbálták volna elindítani. Itt most csak Ruxandra Cesereanu Decembrie 89 Deconstrucția unei revoluții című könyvét emelném ki. Már a megnevezéssel is gondok vannak, az azóta feltárt adatok függvényében némiképp patetikusnak hangzó „forradalom” a helyes kifejezés, vagy a semleges és nem túl sokat mondó „decemberi események”? Ez volt az első, televízió egyenes adásban közvetített forradalom vagy az első grandiózus történelmi médiaátverés? (Ha a temesvári tömegsírrol készített trükközött felvételekre vagy a forradalmárból terroristává változó holttestekre gondolunk, határozottan úgy tűnik, hogy az utóbbi, illetve hogy a már-már a román próza alaphangjának számító abszurd/groteszk/fantasztikus vonulat számára ez a téma is elegendő nyersanyagot kínálhat.)

Az 1989-es forradalom/események (?) fel-feltűnnek ugyan a kortárs román prózában, de inkább csak mellékszálként, epizodikusan. Talán nem véletlen, hogy éppen Bogdan Suceavă az az író, akinek új regénye (Noaptea când cineva a murit pentru tine Polirom, 2010) az 1989 decemberi kaotikus események idején játszódik Bukarestben. És itt most nem feltétlenül arra gondolok, hogy Suceavă az Egyesült Államokban él, tehát a földrajzi távolság esetleg inkább biztosította számára az események fikciósá formálásához szükséges „távlatot”. (Annak idején Kuncz Aladár is azzal érvelt 1928-ban, hogy még nincs meg a szükséges ezúttal időbeli távlat ahhoz, hogy az első világháborút meg tudják írni.) Azt hiszem, Suceavă (magyarul is olvasható) A félhanggal emelt időből érkezett című első regénye, (2004, magyarul 2008) amely az átmeneti korszak Bukarestjének és Romániájának, az akkoriban születő és elhaló mítoszoknak fantasztikummal és humorral átszőtt leírása, valamiképpen mintegy megelőlegezte ezt az új regényt.

Bogdan Suceavă kissé visszalép időben korábbi regényének cselekményidejéhez képest, és klasszikus mintát követve, a főszereplő egyetlen napjának eseményeit rögzíti: 1989 karácsonyának reggelén indul a cselekmény, másnap reggel fejeződik be. Csakhogy míg első regényének alaphangja végső soron a játékos humor volt, ahol a szövegben macskává változott titkosrendőrök és magukat Ștefan cel Mare moldvai vajdának képzelő örültek és híveik jelentek meg, a mitikus/mioritikus hős kiválasztottságának jele pedig az, hogy Bukarest térképe található a mellkasán, addig itt egy szürke, nyomasztó világban találjuk magunkat, ahol a pusztaság túléléséhez, az utcai harcok elkerüléséhez elengedhetetlen, hogy az ember „szívébe írva ott legyen Bukarest térképe”.

A regény hőse és narrátora elsőéves egyetemi hallgató a matematika szakon: elindul 1989 karácsonyának reggelén az egyetemre, hogy részt vegyen a Diákliga gyűlésén, hogy aktív formálója legyen, nem feltétlenül a forradalmi eseményeknek, hanem valamilyen felsejleni látszó, értelmes jövőnek. Ehelyett emlékezővé válik, szerepe nem az események formálásában, hanem azok rögzítésében válik fontossá. Előző nap, az egyik közlekedést ellenőrző támaszponton kivették fényképezőgépéből a filmet, ezúttal tehát az emlékezőt segíteni hivatott gép nélkül, pusztán memóriájára, a jelenlétből fakadó hitelességre számítva kell rögzítenie mindazt, ami körülötte történik. „Ha megúszom ezeket az éjszakákat, el kell mondanom, mit láttam.” A regény főhőse körül valóban történnek a dolgok, noha számtalan eseményben vesz részt aktívan (ő is beáll forgalmat ellenőrizni, rálőnek az utcán, menekül, átvirraszt egy éjszakát az egyetemen, részt vesz a Matematika szakos Egyetemi Hallgatók Ligájának gyűlésén stb.), tehát látszólag aktív formálója az eseményeknek, de voltaképpen azok sorozatát magukkal.

A könyv hőse az akkor készült filmfelvételek/fotók jellegzetes figurája, kék farmerdzsekis egyetemi hallgató. A farmerdzseki számára több, mint ruhadarab, a civil lét, a másság és bizonyos fokú szabadság szimbóluma, szemben a kék-szürke egyenruhával, amit korábban viselt. Mert a regény jelen idejének eseményeibe minduntalan beszűrődnek a főszereplő közelmúltjának eseményei, így a regénycselekmény helyszíne részben a szürkévé, porossá csúnyult, kaotikus utcai harcokban tobzódó Bukarest, részben pedig egy kaszárnya, ahonnan a hős alig pár hónappal korábban szabadult a kötelező, kilenc hónapos (vagyis csökkentett) honvédelmi szolgálata után. Nyelvi szinten is ez a kettősség jelenik meg, a durva, akár trágár kifejezéseket is használó jellegzetes rétegnyelv, a „kaszárnyaszöveg” keveredik a matematikai nyelvhasználattal, amely a maga elvontságával akár poétikusnak is nevezhető.

A magyar olvasó számára Ottlik Iskola a határonja óta ismerős a kaszárnyalét kegyetlenségének, fegyelmeinek és az ilyen körülmények közt születő/haló barátságoknak az ábrázolása. Suceavă kaszárnyája nem az ottliki katonavilág, sokkal inkább svejki hangulatú. Akik megtapasztalták a kommunizmus sorkatonai szolgálatát, minden bizonnyal a ráismerés érzésével olvassák a laktanyai életet ábrázoló jeleneteket, amelyekben talán nem is a gyakori folyosó- és védcémosások, a kiképzőtiszteknek való kiszolgáltatottság és a lázas semmittevés érzése a legjellemzőbb (ezek mondhatni a hasonló tematikájú művek visszatérő toposzai), hanem a groteszk, abszurd pillanatokban való tobzódás. A katonákkal a szurkolást gyakorolják, hogy bevethessék őket a rendőrség focicsapatának következő meccsén, Gorbacsov érkezésekor elméletileg ők biztosítják a neves külföldi vendég útvonalát, gyakorlatilag fegyverrel, de lőszer nélkül, nagyjából találmányra örködnek egy-egy bokor vagy kerítés mellett azzal az utasítással, hogy igyekezzenek minél kevesebbet zavarni az állig felfegyverzett szovjet biztonsági embereket. A katonai abszurd a repülőgépmotorral tisztogatott focipálya jeleneténél éri el a csúcspontot, amikor egy esedékes nemzetközi meccs előtt hóviharban próbálják a katonákkal letisztogatni a pályát, de mivel az elemi erejű havazással nem bírnak, repülőgépmotorral próbálkoznak, ami hatalmas erővel felszaggatja a gyepet, sárral, földdel és fűvel borítva be mindenkit.

A kaszárnyalét egy másik, jellegzetes pillanata, amikor a narrátort pár társával egy papírlakatba vezényelik munkára. Mivel a papírmalom elromlott, naphosszat nézelődhetnek a plafonig érő, régi újsághalmok között, s itt kezd a főszereplő régi Románia Literarar számokból kitépve Márquezt olvasni. A latin-amerikai próza világa aztán mintegy kiterjed a bukaresti utcákra.

„1989 karácsonyának valósága mintha A pátriárka alkonyából született volna. Ezt már a kaszárnában tudtam. Az a rögeszme, hogy egy történelmi baleset folytán az ember belép egy könyvbe. (...) Már akkor megérezhettem volna, hogy egy decemberi estén tévedésből lelőhetnek majd egy lány mellett, akit akkor láttam először, és akit Cristinának hívnak. Volt valami a forradalmi Bukarest hangulatában: mintha az egészet egy könyvben olvasta volna az ember. Csak akkor, a pillanat lázában és lelkesedésében ezt nem vettük észre. (...) Hogy nem tudta García Márquez, hogy A pátriárka alkonyában egy kommunista elnökség bukását jósolta meg, és mintegy profétaként éppen a Központi Bizottság épületének megrohanását írta le? Azt hitte, latin-amerikai diktatúrákról ír, nem tudta, hogy a román nép eszményi helye valahol Columbia és Panama között van, a szorosnál, hogy ez a hiányzó láncszem a latin kultúrájú nemzetek nemes családjában, amelyek mintha Julius Caesar meggyilkolását játszanák el újra és újra.”

A kaszárnya-világ, ahol egyetemi hallgatóként a főhős „mindössze” kilenc hónapot tölt, vagyis éppen annyi időt, amennyit az anyaméhben, mindenhatónak bizonyul, nincsenek határai, kivétel a forradalmi napjait élő bukaresti utcákra is. Az események lázában, amikor nem tudni, kik lőnek, kire és miért, voltaképpen éppolyan abszurd és értelmetlen feladatokat kell teljesíteni, mint a laktanyában. „Vissza a kecske és a három gidó felálláshoz” – állapítja meg a narrátor, amikor véletlenül éppen két korábbi katonapajtásával, immár egyetemi hallgatóval együtt őket küldi fel az Egyetem épületét biztosító őrség parancsnoka, hogy éjszaka egy ablakot őrizzenek a láthatatlan terroristák, orvlövészek ellen. Természetesen fegyvertelenül.

A véletlenek kegyetlen játéka, az értelmetlen cselekvés, az egész lét abszurditása válik itt uralkodóvá, forradalmi eufóriának, lelkesedésnek, szebb jövőbe vetett hitnek nyoma sincs. A történet főhőse többször is megfogalmazza a maga számára, hogy pusztán a vak véletlen műve, hogy ő azokon az utcákon farmerdzsekit viselő egyetemi hallgató és nem kék-szürke egyenruhába bújtatott kiskatona. Mindkét szerepben/ruhában bármelyik pillanatban odavethető ágyútöltelékként. Mégsem ő lesz az, aki meghal, hanem barátja, Cristi, akit a laktanyában matematikára tanított, de aki végül egy rosszul megoldott egyenlet miatt nem jutott be az egyetemre, és akit lelőnek, amikor osztagával együtt a Központi Bizottság épületét védi. Cristi halála a név sugallata ellenére sem válhat krisztusi áldozattá, ez a kaotikus és kegyetlen világ nem ismeri a megváltást. A fénykép, amely a valóság hiteles megragadásának eszköze lehetne, képtelen megmutatni a valóságot. A történet hőse később, egy holland hírügynökségi felvételen felismeri barátját: a háttérben civilek tömege, a kép előterében, mintegy a civileket védve, afféle forradalmi imitatio cristiként térden állva, kalasnyikoval a kezében, ég felé fordított szemekkel egyenruhás kiskatona. Csakhogy a kép által végtelenné merevített pillanat hazudik, a valóság a felesleges, és értelmetlen a halál. „Nem tudod, mit értél át azon az éjszakán, mert a valóság nem az, amit látunk, és nem az, amit ismerünk, az igaz valóság a látott valóság mögött rejlik. Igen, ez igaz, csakhogy az, amit látunk, megöl. Vagy a valóság mögötti gondolatok nyomják meg a ravaszt? Ki kezdte az egészet? Honnan kerültek elő a másodlagos áldozatok? Milyen remek látványosság volna, ha nem halnának meg bele. Valóban meghaltak. (...) És még valami. Hiába haltak meg.”

Suceavă regénye nem a forradalom győzelmével, hanem a káosz uralomra jutásával, a kiábrándulással zárul.

„Így borította el a szürke várost a káosz, az a világvégi káosz, amelyben a fegyvereké lett a szó, és azok, akik a kalasnyikovokat tartották, árnyékokra kezdtek vadászni. A falak elporlottak. A golyók húsba hatoltak. Vér a kövezeten. Láttam. Megpróbálták lemosni, de nem megy az olyan könnyen. Rohangáltunk. Feleslegesen. Ágyútöltelékek. Mi, mindannyian. Sok hős. Túl sok. Hányan szaladgáltak ott aznap? Százan, minden pillanatban? Millióan? Látom őket is, még ha a valóságban soha nem is láttam őket. (...) Bárhonnan rád lőhetnek. Akkor is, ha farmerben vagy, a karodon rögtönzött piros karszalag, éppolyan jó célpontra vagy, mint bárki más. Vagy épp ezért. Az embereknek már nincs arca. Árnyak szaladgálnak összevissza az emberekkel teli városban. Tele vannak az utcák. Minden lövedék eltalál egy árnyat. Olyan könnyű, olyan könnyű. És már nincs törvény, egyetlen sem. Sem Jézus Krisztus, sem a Szocialista Köztársaság nem létezik, az idő múlása sem létezik, minden felfüggesztődött.”

Suceavă regénye nyitva hagy egy ugyancsak nehezen megválaszolható kérdést, és pedig azt, hogy hogyan és milyen mértékig lehetséges a hős számára az ártatlannak, tisztának maradás. A történet narrátora a számok egzakt világának szerelmese, akinek a kilenc hónap katonaság sem elég ahhoz, hogy naivságából kivetközzön, s így éppen a forradalom napjainak káoszában döbben rá arra, hogy bizonyos értelemben kiválasztott, kivételezett helyzetben volt, s kivételezettsége könnyen cinkossággá is válhatott volna. A katonaságnál döbben rá először, miközben parancsnokuk hazafias szövegekkel teli, bűnrössz szónoklatát hallgatja, hogy egyesek, például a külföldi rokonokkal rendelkező bajtársa, vagy a magyarok, a rendőrség katonai egyenruhájában is megbízhatatlannak számíthatnak. Ugyanakkor azt is felismeri, hogy az ellenkezés kölcsönös: „Nem tudom, Arpad és loşca akarták-e, hogy ebben a seregben töltsék le katonai szolgálatukat, de egy dolog világos volt: amikor az ezredes azt mondja: »mi, románok«, bajtársaim nem nagyon ragaszkodnak ahhoz, hogy őket is beleértse ebbe a kifejezésbe.”

Miközben december 25-nek éjszakáján, életüket feleslegesen kockáztatva egy üres ablakot őriznek az egyetemen, hajdani katonatársa figyelmezteti arra, hogy vele, a rendőrparancsnok fiával, mindvégig kivételezettként bántak a hadseregben, hogy számára nem meghasonlás volt a szolgálat, hanem csupán elvesztegetett idő. A korábbi rendszer akaratlan haszonélvezője válik tehát gyanússá, holott a formálódó új világgal szembeni vágyai átlagos, emberi vágyak.

„Matematikus akarok lenni. Mindig is azt akartam. Most már alkalmazhatnak városon, kutathatok, vagy dolgozhatok az egyetemen. A falura való kihelyezés politikája, gondolom, megszűnik. Szeretnék szabadon írni. Szeretném azt a rádióadót hallgatni, amelyiket akarom, azt nézni a tévében, amit akarok, szeretnék utazni, szabad lenni.”

Barátjának felesleges, abszurd halála ezen a ponton válik áldozattá, és a regény címe is itt nyeri el értelmét. Cristi (és a többiek) halála azáltal lesz áldozat, hogy megadja az életben maradóknak a lehetőséget arra, hogy válasszanak, becsületesekek, „tiszták” maradhassanak, a korábbi rendszerrel szemben, amely csak kollaboránst vagy ellenséget ismert. Csupán a naivtás az, amely örökre elvész: egy olyan éjszaka után, amelyen valaki meghalt érted, már nem lehet többé naivan másnak látni, nem nevükön nevezni a dolgokat.

Kategoria: Téka
Denumire autor: Vallasek Júlia

Látó Szépirodalmi Folyóirat